

УДК 621.3:001.4

В.А.ПАВЛОВСЬКИЙ (канд.техн.наук, доц.)
Донецький національний технічний університет

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

We have analyzed development of the contemporary Ukrainian technical terminology. There are some negative influence of using terms and words from Russian language. Shown some Ukrainian technical terminology usage as well as terms that needs to be avoided.

Під складним словом грецького походження *термінологія* (термін та наука) розуміють сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів мови [1]. Науку про терміни тепер ще називають *термінознавство*. Термін – слово, або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. У більш широкому розумінні термін – це назва вузлового поняття, яке стосується певного елемента абстрактно-логічної схеми свідомого сприйняття людиною її зовнішнього чи внутрішнього світу. Поняття – одна із форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. І коли ми говоримо про внесок того чи іншого видатного вченого у науку, то, перш за все, наголошуємо на тому, які нові терміни, визначення, поняття він приніс у наукову мову.

Велика заслуга в розвитку сучасного *термінознавства* належить першому президенту Академії Наук України академіку В.І. Вернадському. Досліджуючи формування наукового світогляду, він намагався проникнути у складний внутрішній світ і психологію творців нових знань. Особливу увагу він приділяв ролі особистості в науці. «Історія науки не твориться колективною працею. У ній виступають окремі особистості, які різко виділяються серед маси людей або силою свого розуму, або його ясністю, або широтою думки, або енергією волі та інтуїцією їх відкриття і стремління не можуть бути сприйняті сучасниками, так далеко вперед прямує думка окремих осіб серед колективної праці суспільства» [2].

В.І. Вернадський, досліджуючи історичний розвиток природничих наук, чудово і опукло показує діалектику становлення наукових понять і термінів. Демокрит, підкреслює В.І. Вернадський, не відділяв поняття від самого предмету. Для нього поняття і був сам предмет. По Аристотелю, поняття – це слово, що визначає предмет (або тіло чи явище). «Висунувши в логіці *слово-поняття* як єдиний і основний зміст мислення, спростивши і узагальнивши процеси, Аристотель створив потужне, але однобоке знаряддя наукової думки» [2]. Недолік концепції Аристотеля, підкреслює В.І. Вернадський, полягає в тому, що сутність *слово-поняття* з часом залишається постійною. І він демонструє, як в історичному плані змінюються *слово-поняття* на прикладі слова вода. «Поняття води є поняття динамічне, а не статичне. Воно і зараз не являється точно і до кінця охопленим логічною думкою. Ще багато попереду буду неочікуваного» [3]. І дійсно, починаючи з XVIII ст. і аж до XX ст., поняття води різко мінялося. Від сутності всякого природного явища до просто рідини, і аж до початку XIX ст., коли була відкрита атомна формула води. На початку XX ст. отримали важкий водень і приготували важку воду. В кінці XX ст. була відкрита ще одна особливість води – міняти свої властивості під впливом електромагнітного поля, і залишати їх незмінними. Тобто виявили ефект запам'ятовування води.

Як наголошує В.І. Вернадський, дослідник повинен негайно враховувати і робити необхідні висновки і внести необхідні зміни в систему поняття. В цьому плані думки В.І. Вернадського збігаються з ученнями О.О.Потебні про внутрішню форму слова, тобто про його початкове значення, в основу якого покладена певна прикмета предмета чи явища [4]. Згідно з цим ученням, внутрішня форма слова може втрачатися (змінюватися) відповідно до прирощенням його значень.

В.І. Вернадський являється творцем нових галузей науки, що знайшло відображення в запропонованих ним їх назвах *біогеохімія, гідрохімія, гідрологія, метеоритика*.

Ґрунтовно розглядає В.І. Вернадський питання про початок та вічність життя у світі [3]. «Чи був колись і десь початок життя та живого, чи життя та живе такі ж вічні основи космосу, якими є матерія та енергія? Чи характерні життя та живе лише для однієї Землі, чи це є загальним проявом космосу? Чи мало воно початок на Землі, чи це є загальним проявом космосу? Чи мало воно початок на Землі, чи зародилося в ній? Або ж у готовому вигляді проникло в неї ззовні, з інших небесних світил?»

Як наголошує В.І. Вернадський раніше людина не підходила до розв'язання проблеми виникнення життя на Землі методом науки – колективної творчості вільних шукань вільної особи. Наука в цьому питанні була і досі знаходиться ще в стадії шукань шляхів до розв'язання цієї вічної загадки. В той же самий час, коли релігія, філософія, художня творчість шукають розв'язання загадки, наука ще шукає шляхів для цього розв'язання. Для науки є важливим питання, чи вічне життя в космосі, чи воно мало початок, чи зароджувалось життя на Землі, чи виникло з інших форм прояву космосу. Наука підходить до такого розв'язання.

Згідно з ученням В.І. Вернадського життя у космосі – вічне, матерія існує в двох проявах: жива і нежива. Жива матерія розповсюджена по всьому космічному просторі і була занесена на Землю метеоритами, кометами та іншими космічними тілами.

Використовуючи учення В.І. Вернадського про природу і становлення наукових понять і термінів, доцільно проаналізувати процеси формування української електротехнічної термінології.

Становлення української науково-технічної термінології в електроенергетиці необхідно розглядати, як процес закономірної еволюції мови. Паралельно з побудовою галузевої термінологічної системи йде її концептуальне осмислення фахівцями конкретних наук і лінгвістами. Фахівець кваліфіковано визначає поняття та знаходить їх мовні відповідники. Лінгвіст узгоджує термін з правописними мовними нормами. Відбувається неперервний процес формування мови пізнання всесвіту, мова науки.

Бурхливий розвиток суспільного життя на Україні в 20-х роках призвів до появи перших україномовних підручників, посібників і монографій у царині електротехнічних наук. В той час на Україні стрімко розвивалась потужна електротехнічна та електромашинно-будівельна промисловість, а разом з нею створювалась одна з найбільших літератур українською мовою. Згодом була прийнята теза про вживання більш розвиненої і потужної російської мови. Українська мова на ділового рівні була повністю витіснена російською. Після закінчення Вітчизняної війни проникнення російської мови у всі сфери життя на теренах Радянського Союзу продовжувалося. Тільки з 1991 року, після історичного референдуму про Незалежність України, почалось відродження української культури, української мови.

Науково-технічна термінологія – вище досягнення людської думки, притому національної за своїми витоками, міжнародної - за своїм поширенням. Саме в термінології закодована історія та культура народу. Основу кожної сформованої термінологічної системи становлять національні слова, що ввійшли в науковий обіг. Саме тому так важливо розвивати кожний напрямок науки і техніки рідною мовою, користуватись рідномовною термінологією для закріплення й відтворення її здобутків [5].

Формування сучасної української електротехнічної термінології відбувається в трьох напрямках. Перш за все, запозичення з російської термінології, яка давно сформувалась, є розвиненою, має свої традиції. Наприклад, терміни «прискорення», «самозапуск двигунів» перейшли в українську термінологію з російської. По-друге, використання міжнародної термінології. Недоцільно вживати термін «повний опір, реактивний опір», а бажано – «імпеданс, реактанс». І нарешті, третій напрямок-створення власних українських термінів. Наприклад, замість терміна «біжуче поле» з російської, пропонується новий- «плинне поле», як більш повний, котрий відповідає традиціям української мови-її образності та милозвучності. Аналогічно – «плинний рядок», що відповідає – «бежущая строка» в російській мові [6].

Російська електротехнічна термінологія цілком забезпечує всі галузі електроенергетики, але окремі російські терміни є невдалими. Тому їх калькування в окремих випадках недоречно. Наприклад, в російськомовних технічних словниках [7] термін «ячейка распределительного устройства» калькується як «комірка розподільчої злагоди». Але ж слово «комірка» - не точне і застаріле, а слово «злагода» за останній час вживається в зовсім іншому значенні (мирні, дружні відносини, стосунки, згода; взаємна домовленість, угода про спільні дії; погодженість, гармонія у чомусь [4]). На нашу думку, російському терміну «ячейка» в електротехнічній термінології для закритих пристроїв найбільш точно відповідає термін «ланка», а для відкритих – «поле» (поле трансформатор-лінія). Російський термін «распределительное устройство» також є невдалим. Більш вдалим був би термін «распределительная установка», що відповідає українському терміну «розподільчий пристрій». Тому замість терміна «ячейка распределительного устройства» в українській термінології слід вживати термін «ланка розподільчого пристрою» (для закритих електропідстанцій, розташованих в приміщеннях) і «поле розподільчого пристрою» (для електропідстанцій, розташованих на відкритому повітрі).

Окремий напрямок термінотворення в електроенергетиці – це використання різноманітних фразеологізмів. В сучасній технічній термінології для визначення складних понять, чіткого опису процесів широко використовуються різноманітні фразеологічні одиниці. Їх знання, вміле вживання є невід'ємною складовою частиною високої мовної та науково-технічної культури людини.

Критерієм визначення фразеологізмів, можна назвати стійку комбінацію слів, яка виводиться з суми значень складових її частин. Словосполучення не створюють одиниць з конкретним лексичним значенням, фразеологізми, навпаки, є самостійними одиницями мови з конкретним лексичним значенням. Такі терміни електроенергетики як «змінний струм», «розподільчий пристрій», «електромагнітне зусилля», є словосполученнями, а термін «коротке замикання», «неробочий хід», «опірна підстанція», «хвилювання захищеної» - це фразеологізми, оскільки мають інакомовне значення. Наприклад, «пожежа трансформатора» - словосполучення, а «пожежа заліза трансформатора» - фразеологізм, оскільки пояснює явища не горіння, а руйнування магнітопроводу трансформатора. В останньому випадку (для визначення, чи є стійке словосполучення фразеологізмом) потрібні спеціальні фахові знання.

Деякі словосполучення можуть переходити або переосмислюватись у фразеологізми. Наприклад, «холодний контакт», «гарячий контакт» - це словосполучення, що вказують на температуру контакту. А у висловлюваннях «гарячий контакт менше гріється», а «холодний контакт більше» - фразеологізмами. Гарячий – це контакт, зроблений зварюванням, холодний контакт – механічним способом.

На сьогодні ми спостерігаємо проникнення фразеологізмів із технічної термінології в побутову мову,

формування нових фразеологічних одиниць в ній. Якщо людина не може швидко зміркувати, схопити якусь думку, то кажуть, що «в неї замкнуло в голові», або «сталось коротке замикання». Або про людину, яку щось захопило зненацько, - «мов струм пішов по жилах», «мов вдарило струмом».

На жаль, в сучасних технічних словниках різноманітні фразеологічні одиниці використовуються ще не в повній мірі. Про недостатнє використання фразеологізмів говорить те, що в [7] більшості сучасних видань термінів, які використовують фразеологізми із царини техніки, наведено дуже мало. У деяких виданнях [3] визначення понять фразеологізмів і словосполучень дещо розмиті. Не чітко означені терміни «заземлення» і «підстанція». На нашу думку термін «заземлення» необхідно доповнити фразеологізмами «робоче заземлення», «захисне заземлення», «зеземляючі кола» і дати їм відповідне тлумачення [5].

Таким чином, при складанні сучасних російсько-українських й українсько-російських словників з електротехніки необхідно ширше використовувати різноманітні фразеологічні одиниці. Відокремлювати словосполучення від фразеологізмів і давати чітке роз'яснення останніх, щоб уникнути труднощів складних понять. Необхідно врахувати пропозиції Оргкомітету 10-ї Міжнародної наукової конференції «Слово Світ 2008» щодо перегляду термінів «магнетизму», що мають корінь «магніт» і вживати термін «магнет» замість «магніт».

Повертаючись до російського терміну «бегущий», що використовується в фразеологізмах «бегущая строка», «бегущее поле», перекладається на українську мову як «біжучий рядок», «біжуче поле», відзначимо, що тлумачний словник української мови [4] визначає слово «біжучий», який біжить, тече, проточний, що швидко біжить, бистрий. Але фразеологізми «біжучий рядок», «біжуче поле» не можуть бути прийнятими не тільки тому, що немилозвучні («біжучий рядок» аж по душі дере), а ще й тому, що вони не зовсім точні. Доречно використовувати в цьому випадку фразеологізми «плинне поле», «плинний рядок», або «швидкоплинне поле», «швидкоплинний рядок». «Плинний», як тлумачить згадуваний словник [8], здатний плинути, плисти, текучий, рухомий, який плавно рухається, переміщається.

Не доцільним являється на сьогодні використовувати нововведення в електротехнічній термінології архаїчного та вузько-регіонального забарвлення. Такі терміни та фразеологізми являються незвичні, нестандартні, а іноді і незрозумілі для більшості носіїв української мови.

Терміни, які рекомендуються до вживання:

«магнет»
«електромагнетний»
«схема електричних з'єднань»,
«випрямлений струм»,
«електропровід»,
«індуктивна катушка»,
«масляний вимикач»

Терміни, від яких слід відмовитися:

«магніт»
«електромагнітний»
«схема електричних злучень»,
«випростаний струм»,
«електропровід»,
«індуктивний навій»,
«оливний (олійний) вимикач»

Таким чином, потрібно зазначити, що процес становлення української електротехнічної термінології ще продовжується, існують проблеми з цього питання, які слід вирішувати.

При укладанні термінологічних словників необхідно ширше використовувати різноманітні фразеологічні одиниці.

У сучасні термінологічні словники слід ввести поширені аббревіатури, як АПВ, АВР, АЧР, які вже давно використовуються в електротехнічній літературі як самостійні термінологічні одиниці.

Список літератури

1. Словник іншомовних слів/ Ред. О.С.Меланчук. – Київ, 1974. – 612 с.
2. Вернандский В.И./ Избрание починений/ Том IV, книга вторая. – Москва, издательство Академии Наук СССР, 1960. – 436 с.
3. Вернандський В.І. Вибрані праці. – Київ: Наукова думка, 1969. – 249 с.
4. Білодід О.І. Граматична концепція О.О.Потебні. – Київ: Наукова думка, 1977. – 185 с.
5. Чумак С.М. Проблеми українського слововживання. – Київ: Наукова думка, 1987. – 216 с.
6. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / Олійник І.С., Сидоренко М.М. – Київ: Радянська школа, 1991. – 442 с.
7. Короткий російсько-український електротехнічний словник. – Львів: ЛьПі, 1990. – 182 с.
8. Новий тлумачний словник української мови / в 4 т. – Київ: Аконт, 1999. – Т.2. – 568 с.
9. Павловський В.А. / Сивокобиленко В.Ф., Павловський В.А. Короткий російсько-український електротехнічний термінологічний словник. – Донецьк: ДонДТУ, 2001. – 156 с.

В.А.ПАВЛОВСЬКИЙ

Донецький національний технічний університет

Проблеми формування та використання української електротехнічної термінології. В наш час виникає багато питань, пов'язаних з використанням української науково-технічної термінології. В статті дані рекомендації по правильному застосуванню технічних термінів.

Проблеми, формування, технічна термінологія, слова-поняття

В.А.ПАВЛОВСЬКИЙ

Донецький національний технічний університет

Проблемы формирования и использования украинской электротехнической терминологии. В настоящее время возникает много вопросов, связанных с применением украинской научно-технической терминологии. В статье даны рекомендации по правильному применению технических терминов.

Проблемы, формирование, техническая терминология, слова-понятия.